

סימה זלצברג בלאק

הן עדיין יושבות ותופרות
מעולמן של נשות חסידות תולדות אהרן

מוסד ביאליק • ירושלים

תוכן העניינים

9	שלמי תודה
11	מבוא
11	פתח דבר
15	היבטים מתודולוגיים
19	מסגרת מושגית
23	1. מהי חסידות תולדות אהרן
23	מקום הקבוצה בתוך החברה החרדית
25	רקע היסטורי: מהקרפטים למאה שערים
32	ייחודיותה של תולדות אהרן
44	הסמכות הרוחנית והדתית
48	2. יצירת הקשר עם חברי תולדות אהרן
49	שלבי הכניסה לקבוצה
68	שיתוף הפעולה מצד חברי הקבוצה
75	התאמות לצורך השתלבות בקבוצה
79	3. חינוכן והשכלתן של נשות תולדות אהרן
79	מסגרות החינוך הפורמליות: בין שמרנות לקדמה
84	רקע היסטורי של בתי החינוך
90	מנהלות "חינוך ירושלים"
97	המורות ומסלול ההוראה
104	ייעודן של הבנות
107	תוכנית הלימודים – היש, האיזן, האסור והמותר
116	התמודדות הצוות החינוכי עם בעיות משמעת
119	השגחה על עולמן הרוחני של הבנות
127	חינוך מיני לקראת גיל ההתבגרות
135	שבירת הטאבו – השכלה מינית והדרכה לקראת הנישואין
144	בין הגלוי לסמוי – ערוצים לרכישת ידע בקרב הנשים הבוגרות
158	הצמא לידע מבחוץ
161	שיעורים ופעילות להתחזקות רוחנית
163	4. הופעתן החיצונית של נשות תולדות אהרן
163	נורמות הצניעות המקובלות בקבוצה

171	בין התגלחת למטפחת: תפיסות הנשים ביחס לגדרים המחמירים
201	המשמעות שמייחסות הנשים להופעה חיצונית
206	ערוצים לטיפוח ולשיפור ההופעה
217	אופנת השאלים (השכמיות)
233	אופנת החלוקים
234	הסינר וסגולותיו
237	5. תהליך ההשתדכות בתולדות אהרן
238	חשיבותו של מוסד הנישואין
239	ההשתדכות כתהליך תלת-שלבי
248	גיל הנישואין ומשמעויותיו
251	מקומם של הצעירים בתהליך ההשתדכות
267	השיקולים בבחירת בן הזוג
302	תחושות ההורים בתקופת השידוכים של ילדיהם
304	מוסד השדכנות
320	המפגש בין בני הזוג במהלך ה"וורט" והאירוסין
328	6. ובכל זאת סדקים בחומה
328	סטייה מן הדרך
332	עזיבת הקבוצה
337	7. סיכום
337	"חברת נשים"
341	הישארות בקבוצה ושביעות רצון
343	מגמות של קדמה לצד חומרות חדשות
346	הפיקוח על המיניות
348	יחסה של הקבוצה לעולם שמחוצה לה
353	אחרית דבר: תם ולא נשלם
358	נספחים
358	שושלת תולדות אהרן
360	קיצור התקנות
	תרגום התקנות של בית החינוך "כנות ירושלים" המופיע במקור
368	בידיש
371	ביבליוגרפיה

3. חינוכן והשכלתן של נשות תולדות אהרן

האתגרים שעמדו בפניי בתהליך יצירת הקשר עם נשות תולדות אהרן מבטאים את חומת ההתבדלות החוצצת בין הקבוצה ובין העולם שמחוץ לה. חומה זו מושתתת על נורמות מחמירות המקובלות בקבוצה, לא רק בנוגע לקשר עם זרים מן החוץ, אלא בנוגע לכלל תחומי החיים. קיומה מעלה את השאלה כיצד מנחילה הקבוצה נורמות כה מחמירות בקרב בנותיה וכיצד מצליחה היא לשמר ולתחזק אותן בקרב הנשים.

על מנת להבין את התהליכים הכרוכים בכך, אתחקה בפרק זה אחר תהליכי החברות שעוברות בנות הקבוצה במסגרות החינוך הפורמליות והבלתי פורמליות, ואחר סוכני החברות המרכזיים המנחילים לבנות את נורמות הקבוצה המחמירות. בתוך כך, אדון באידאולוגיה החינוכית של הקבוצה, בתוכנית הלימודים שבמוסדות החינוך לבנות ובאופן שאלה משקפים ובה בעת מבנים את היבדלותן של נשות הקבוצה לא רק מחברת הרוב אלא גם מחוגים חרדיים אחרים. נוסף על כך, אציג את הערוצים הבלתי פורמליים דרכם רוכשות נשות הקבוצה ובנותיה ידע בתחומים שונים.

מסגרות החינוך הפורמליות: בין שמרנות לקדמה

רוב בנות הקבוצה לומדות ב"חינוך ירושלים" ומיעוט שבהן לומדות ב"בנות ירושלים". בתי ספר אלה, או כפי שמכונים בפי חברי הקבוצה "בתי חינוך", שייכים לרשת החינוך של העדה החרדית בירושלים וכפופים להנהגת בד"ץ "העדה". ככאלה, הם אינם נהנים מתקציבי המדינה, וזאת בשונה מבתי הספר השייכים לרשת בית יעקב אשר פועלים בחסות אגודת ישראל ומתוקצבים בעיקר על ידי המדינה. "חינוך ירושלים" ("חינוך", כפי שכוונה בפי חברי הקבוצה) ו"בנות ירושלים" ("בנות", כפי שכוונה בפי חברי הקבוצה) ממומנים

על ידי חסידות סאטמר ותורמים מחו"ל, כשהורי התלמידות משתתפים באופן סמלי בשכר הלימוד.

הלימודים ב"חינוך" וב"בנות", בדומה לשאר בתי הספר לבנות הכפופים ל"עדה", מתנהלים ברוח היישוב הישן האשכנזי בירושלים (בראון, 2013). הדבר מתבטא בשפת ההוראה בהם, שהיא יידיש, ובתוכנית לימודים דלה במיוחד, גם בהשוואה למוסדות חינוך אחרים שבהם לומדות בנות חרדיות. מטרתם העיקרית של "חינוך" ו"בנות", כפי שעלה מנשות הקבוצה, היא להכשיר את הבנות למה שנתפס בקבוצה כייעודן האמיתי – להיות רעיות ואמהות – ולעצב את התנהגותן כך שתהיינה בעלות מידות טובות כמו צניעות ויראת שמים.

הקניית ידע ומיומנויות למידה אינן עומדות בראש מעייניהם של "חינוך" ו"בנות". מבחינה זו, שונים בתי החינוך שבהן לומדות בנות הקבוצה מבתי הספר של רשת בית יעקב. אלה האחרונים, נוסף על החשיבות שמייחסים למידותיהן של הבנות ולייעודן כרעיות וכאמהות, מעבירים לבנות את המסר כי עליהן לשאת בעול פרנסת המשפחה כדי לאפשר לבעל ללמוד תורה ב"כולל", ולשם כך מקנים לבנות גם השכלה כללית חילונית בלתי מבוטלת (כהנר ומלאך, 2023; פרידמן, 1988). כך, מתאפשר לבוגרות מוסדות בית יעקב לרכוש הכשרה מקצועית ולעסוק במנעד רחב של תחומים שאינם מנת חלקן של בוגרות "חינוך" ו"בנות".

לשני בתי החינוך – "חינוך" ו"בנות" – מבנה ארגוני כמעט זהה. כל אחד מהם כולל גן – לילדות בנות שנתיים עד חמש-שש; בית ספר יסודי – ובו כיתות א'-ח', לבנות חמש-שש עד שלוש-עשרה-ארבע-עשרה; ותיכון – המכונה "סמינר", וכולל ב"חינוך" ארבע כיתות – ט'-י"ב (בנות 14-18), וב"בנות ירושלים" חמש כיתות – א'-ה' (בנות 14 עד 18-19). עד כיתה י', מונה כל שנתון בכל מוסד ארבע-חמש כיתות, כשבכל כיתה לומדות בממוצע כשלושים בנות. בכיתות י"א-י"ב מצטמצם מספר הלומדות, בשל עזיבתן של מקצת התלמידות (כ-15%, לפי דיווחי המורות וההורים) בעקבות נישואין.

על אף הקווים המשותפים ל"חינוך" ול"בנות", ניתן להבחין בכמה הבדלים ביניהם, הנושאים משמעות בעבור חברי הקבוצה. הבדלים אלה נעוצים בכך ש"בנות" נחשב בקרב החברים ל"פתוח", ל"מתקדם" ול"מודרני" יותר, לעומת "חינוך", הנחשב בעיניהם ל"סגור", ל"שמרני" ול"קיצוני" יותר, כלשונם. מטעם זה, שולחים רוב החברים את בנותיהם ל"חינוך" ורק מיעוט שבהם שולחים ל"בנות". פערל שטוסל, עסקנית מרכזית בקבוצה, הסבירה: "הרוב

מהקבוצה הולכות ל'חינוך', שזה הכי קיצוני. ל'בנות' הולכות בעיקר מ'תולדות אברהם יצחק'. לא צריך שם צמות". הצמות הן סמל מובהק לצניעותן של בנות הקבוצה, והחובה ללכת בשיער אסוף בצמה או בצמות מופיעה בתקנות הקבוצה. לפיכך, מבחינתה של פערל, העובדה שב"בנות" אין חובה ללכת בשיער קלוע מדברת בעד עצמה ומשקפת כי רמת הצניעות הנדרשת בו נמוכה מזו שב"חינוך".

הסגירות והקיצוניות של "חינוך" מוצאות ביטוי גם בתנאי הקבלה למוסד. שני בתי החינוך מקבלים רק בנות שהוריהן נמנעים מהשתתפות בבחירות לכנסת ולרשויות המקומיות, שהשפה המדוברת בביתן היא יידיש ושכביתן נמנעים מהחזקת רדיו, טלביזיה, טלפון נייד שאינו "כשר", מחשב (למעט מחשב המפוקח על ידי "ועד משמרת הקודש"), ועיתונות שאינה בהוצאת העדה החרדית או באישורה. ואולם, בקרב חברי הקבוצה ידוע כי הסלקציה בקבלה ל"חינוך" היא קשה לאין ערוך מזו הנהוגה ב"בנות". פייגי אייזמן, אם לחמש בנות, תיארה: "חינוך" לא מסננים עם מסננת אחת, אלא עם עשר מסננות. מאוד קשה להתקבל אליהם". פייגי למדה בשעתו ב"בנות", ומשום כך שלחה לשם את בנותיה הגדולות. בשלב מסוים היא רצתה להעבירן ל"חינוך", אך לדבריה, הנהלת המוסד "לא הייתה מוכנה לקבל אותן, כי הם מקבלים רק עד גיל ארבע לכל המאוחר. מי שרוצה להתקבל לשם צריכה להתחיל בגיל יותר צעיר". יוכבד שוורץ, ממנהלות המוסד בתקופת עריכת המחקר (המנהלת שוורץ, כפי שכונתה בפי נשות הקבוצה), הרחיבה על תנאי הקבלה ומשמעותם:

מאוד קשה להתקבל אלינו. אחרי גיל ארבע אנחנו עקרונית לא מקבלים. לא אגיד שזה אף פעם לא קרה, תמיד יש יוצאים מן הכלל. הכי טוב להתחיל אצלנו בגיל שנתיים וחצי. כי אצלנו יש חינוך מאוד מסוים: אנחנו משתדלים לחנך את הבנות לא "לעשות חיים", אלא למלא את התפקיד שלהן בעולם, ומגיל קטן מחנכים אותן לכך. צריך להתחיל אצלנו בגיל קטן, אחרת קשה להסתגל לדרך שלנו. ואם מישהי באה בגיל מבוגר יותר [מארבע], היא גם יכולה להשפיע ממה שלמדה כבר שלא בכיוון שלנו.

החשש של הנהלת "חינוך" מפני השפעות חיצוניות הוא כה גדול עד כי מבחינתה, גם ילדה בת ארבע שבאה ממסגרת אחרת, יש בה כדי "לקלקל